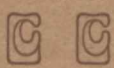

Usp

ja

 haridus

(teaduse seisukohalt).

W. Sild,

Teshkovo ja Jamburi õpetaja.

Tartus.

Trilkitud H. Kaafmanni juures.

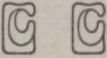
1909.

E 41961

VI

Use

ja

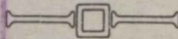
 haridus

(teaduse seisukohalt).

O. Sild,

Teshkovo ja Jamburi õpetaja.

Fr. B. Kreuzwaldi nim.
Eesti Nõukogu Riiklik
Raamatukogu

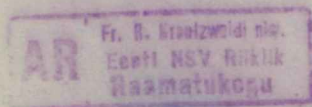

Tartus.

Trükitud H. Kaafmanni juures.

1909.

37 (47.42 V)

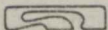

14562

Usk ja haridus.

Lestlaste juures awalikus elus on praegu üks kõige tarwitatamatest sõnadest: edenema, edenemine, edu, edumeelne j. n. e. Ja siis ühes selle sõnaga ka sõna: haridus. Haridusest räägitakse väga palju, ja hariduse heaks püüatakse ka mõnda teha, seda ei või salata; on tarwis ainult pilku heita hariduse seltside wõrgu peale, mis meie Eesti kodumaad katab. Kui meie aga inimesi tähele paneme, siis leiame, et mitmed, wahest koguni suur enamus, haridusest nõnda aru saab, nagu tuleks usu ja hariduse wahel walida, embkumba, haridust või usku; tahame haridust, siis ei ole usku tarwis, tahame usku, siis ei ole haridust tarwis. Kes ihust ja hingest hariduse poolt on, sellest arwatakse kohe, et ta usu wastu külm on, ja neid, kes ihu ja hingega usu poolt on, peetakse hariduse waenulisteks, ja et nad hariduse asjus arusaamijeta pealtwaatajad ehk koguni selle takistajad on. Ei või salata, et see arwamine paljuti õige tahab olla. Aga kas see peaks, kas see tohiks nõnda olla — selle üle peaks igati iseenesega selgusele jõudma, kes edeneda tahab. Seda asjalugu katsume siin wähe selgitada.

I. Mis poolest inimene edenema peab.

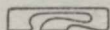
Küsimine kõige pealt, mis poolest, mis asjas inimene edenema peab, mis inimese juures edenema peab, kui inimene edeneb?

Meie ütleme ja arvame, et inimese sugu aastasadade jooksjul palju on edenenu, — aga mis poolest? Kas ihu poolest?

Ihu poolest wist küll mitte. Võib arvata, et ihu poolest inimesed Adamast saadik nõrgemaks on jäänud ja ihu jõuu poolest wähest weel nõrgemaks jääwad. Aga paljas ihu jõuu edenemine ei anna ka inimesele seda edu, mis inimese sugu edasi wiib. Peaasi, mis poolest inimene edenema peab, on ta waim. Muidugi tuleb ka ihu eest, terwise eest hästi hoolt kanda. Mis terwisele kahjulik on, selle eest tuleb ennast hoida, ja terwist tuleb püüda kosutada ja parandada ja edendada. Seda tuleb iseäranis laste kaswatamise ja koolitamise juures tähele panna. Pikemalt selle asja juures siin ei maksa peatada, kuid nii palju peab tähendama: meie koolides ja koduses kaswatuses peaks otstarbekohase kehalise edenemise peale palju enam rõhku pantama, kui senini! Ihu edenemist on meie edenemiseks hädasti tarwis, sest ainult terve ihu sees on ka terve waim, nagu ühe wana kultura rahwa wanaõna õigusega ütleb. Ihu terwis teeb waimu edenemise hõlpsaks, aitab waimu edeneda; haige, nõrk ihu takistab ka waimu edu.

Kuid palja ihu edenemisega ei ole muidugi mitte ka waim juba tarwilisel wiisil edendatud. Inimene peab

terwe oma olemisega edasi saama, selleks aga peab kõige pealt waim ise edendatud saama, meie terwe waimu- ja hinge-elu peab edenema, peab ikka ja alati edasi saama, kõrgemale tõusma, paremaks saama. Seda tähendab sõna „haridus“.

II. Aga kuidas saab waimu edendada?

Waatame enne, kuidas meie ihu edendame. Meie peame selle üle walwama, kas kõik liikmed terwed on, ja katsuma, kui leiame, et mõni terwe ei ole, seda terweks teha. Du kops nõrk, siis peame suurt tähelepanemist hingamisele andma. Sügawaesti sisse- ja wälja-hingamise läbi püüame kopsu kofutada. Selle juures peame ennegi puhast, terwet õhku sisse hingama. Ei tee meie seda mitte, siis jääb kops weel haigemaks ja terwe ihu hakab kiratsema. Tahame ühe liikme ehk elundi jõudu tõsta, siis peame seda harjutama. Kui meie oma käe jõudu tahame tõsta, siis peame kätt harjutama. Mida enam korda meie ühte ja sedasama tööd teeme ehk liigutust kordame, seda kergemini ja paremini läheb ta korda. Kui kiwi ühest ja sellest samast kõrgusest maa peale langeb, siis langeb ta tuhatemesel korral just niisama ruttu, kui esimesel korral. Aga ühe liikme töö ehk liigutus on 1001 korral palju kergem, kui esimesel korral.

Sellepärast tuleb nõnda wiisi iga liiget, mida tahame osawaks teha, harjutada ja nimelt iga töö jaoks ise wiisi.

Nii edendame siis ihu, kui meie ta üksikuid liikmeid karastame, harjutame, tugewamaks ja osawamaks teeme.

Uga millega töötab waim? Mida meie waimu juures tugewamaks peame tegema? Misjagused liikmed on waimul ja kuidas neid edendada ja tugewamaks teha wõiks? Iga inimese waimul on kolm tööriista, millega ta töötada saab, kolm külsge, mida inimene kõiki edendama peab, kui ta edeneda tahab. Kolm — ei enam ega vähem. Need tööriistad ehk waimu elundid on: 1) mõistus — mõtte kujutuse wõim, millega ta mõistab ehk mõiste tööd teeb, 2) tundmused, tundewõim, millega ta tunneb, 3) tahtewõim, millega ta tahab. Inimene mõistab, tunneb ja tahab. Teistwiisi inimese waim ei tööta, kui mõtte kujutuste, tundmuste, tahtmistega kaudu.

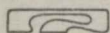
Ilma nende kolmeta ei ole ühtegi waimuelu olemas, waimul peawad kõik need kolm tegewust olema. Kui inimene kõigiti waimu poolest edeneda tahab, siis peawad kõik need 3 tegewust ehk waimu riista kokkukõlas edenema. Kui ka ainult üks nendest edenemata jääb, tagasi jääb, siis ei ole selle inimese edenemine kuidagi täielik. Seda tuleb inimese edenemise juures kindlasti silmas pidada. Suuremat efekti ei wõi sellepärast olla, kui arwatakse, kui aga mõistus saab haritud, harjutatud, õpetatud, edendatud, et siis ka juba inimene kõigipidi edeneb, nagu tarwis oleks. Muidugi mõjub mõistuse laiendamine ka tundmuste ja tahtmistega peale, nagu ka ühe ihu liikme karastamine ka mõnda teist liiget wähe karastab — kuid seda karastust on ometigi nendele teistele wähe. On ju tõsi, need kolm waimu awaldamist on lahutamata koos, nii et nad kõik igas waimu-

ilmutamises olemas on, kuid mitte ühel mõõdul. Ühes on mõõduandew mõistus, teises tundmine, kolmandas tahtmine. Kui meie ainult jalgu harjutame ja arvame, et jelleläbi ka juba meie käed täiesti tugewaks saavad, siis meie eksime. Meie võime oma jalgu nii tugewaks teha, et terve maailma jala läbi võime ajada, aga käed võivad sellegipärast õige kehavad olla, nii et neist ometigi ühtegi töötajat ei saa. Nii on seda ka waimu edenemiseks wähe, kui meie ainult mõistust harime, tundewõim ja tahtewõim jääwad siis pödema, hakkawad lonkama ja rikuvad terve edenemise ära. Sest mõistus ja tundmus ja tahtewõim on kolm iseasja. Mõistus, mõttekujustus, on hoopis teine asi kui tundmine. Ma wõin omale ettekujutada, kuidas haaw ehk hammas walutab, mul on praegu walu mõistmine, walu teadmine, aga walu tundmust mul praegu ei ole, sest haawa ei ole, ja hammas ka ei waluta. Samuti wõib inimene omale ette kujutada, kuidas söök maitseb, aga ma praegu sööki ei maitse ja sööki ei taha. Joodik teab, et alkohol kihwt on, aga ta tahab teda.

Inimesel wõib väga suur mõistus olla, aga tal wõiwad sellegipärast tundmised edenemata olla; ta on wähest toores, halastamata, karm, osawõtmiseta, tuim, kahjurõõmus, ilma iluduse ästetika ehk maitseta, ilma kõlblise etilise ehk tundmuseta. Seda inimest ei wõi harituks nimetada, tema suurest tarkusest hoolimata. Ehk inimesel ei ole tahtewõim edendatud; ta on kui pilliroog, mida tuulest kõigutatakse, ta tahtmine on nõrk, ta ei jõua enese üle walitseda, ei jõua seda head teha, mis ta tahab, ei jõua kurja tegemata jätta, ei

jõua näituseks laiskust maha jätta; ehk tal on küll tahtewõim, aga ta tahab meelega kurja: ta ei taha õigust, ei taha tõtt, ei taha ligimise kasu ja õnne ja rõõmu.

Ja niisugust inimest ei wõi kuidagi harituseks sõna täies mõttes nimetada, olgu tal mõistus kui tahes suur, sest haritud inimesel peab kindel tahtmine ja hea tahtmine olema, s. o. tahtmine hea asja peale pöördud.

III. Kes on haritud?

Sellepärast, kui küsime, kes on haritud, peame wastama, ainult see, kelle mõistus, tundmised ja tahtmised haritud on, s. o. kelle waim kõigipidi edendatud on.

Ja küsimuse peale, kuidas inimene edeneb? peame kostma: kui ta mõistus, tundmused, tahtmised haritud on, paremaks saavad, kõik need 3 waimu=tööriista — ainult siis edeneb ka tõesti terve inimene, edeneb ta waimu elu. Kui ainult mõistus on haritud ja tundmus ja tahtmine edendamata, harimata, siis rikub see waimuelu tasakaalu ära ja waimuelusse tuleb korratus, inimese terve elu on rikunud. Oli inimese ihu terve ja tugev, aga kopsusse tekkis tiisikus, siis hakab peagi terve ihu raugema ja wariseb hauda. Nii on lugu ka waimuga. Seda on ju üks wanematest ja suurematest mõttetarkadest — Plato — ära tundnud. (Plato sündis 427. aastal enne Kristust ja elas nii siis 2336 aasta eest.)

Juba tema teadis, et kui inimene edenema peab, siis kõik tema waimu jõuud kokkukõlas peawad olema, ühetasa edenema, et mõned hinge jõuud mitte tagant järele lonkama ei jää. Nagu soldatid reas ühetasa edasi liiguvad, nii peawad ka mõistus, tundmine, tahtmine reas, enamwähem ühetasa edasi sammuma. Kui mõned soldatid ühes reas edasi sammuvad, teised seisma jääwad, ehk tagasi liiguvad, siis saab sõjawäe edasimineki selle läbi takistatud, kõik läheb korratumaks, segadus tõuseb — mis jõudu ja tugevust tal siis weel on? Nii on lugu ka inimese edenemisega mõistuse, tundmuse ja tahtmiste kaudu.

Näsi on selgem kui selge, selle wastu ei saa waielda, et see edenemine, mis ainult mõistust täiendab, see haridus, mis ainult uusi teadmisi annab, wäga puudulik on. Seda tulebki poolharituseks nimetada, kellel mitte kõik kolm waimutegevust edendatud ei ole, waid mõni neist hooletusse jäetud ja järele lonkab. Tundmust ja tahtmist on just nõndasamuti tarwis edendada, kui mõistust. Võiks ennemini arwata, et inimene, kel mõistus küll harimata on, aga kelle tundmused haritud ja edenenud on ja kellel hea tahtmine on, et see inimene kõrgemal seisab waimuelu edenemise poolest ja seltskonnale kasulikum on, kui terawa mõistusega inimene, aga toore tundmusega ja kurjatahteline.

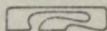
Nõnda siis, kes meie edeneda tahame, peame selle eest hoolt kandma, et 1) meie mõistus kaswaks, meie arusaamine laieneks, et meie õpiks iseseiswalt üleüldiste mõtlemiste seaduste järele mõtlema — masinaliku tuupimise eest, kus mõistus aru ei saa, mida õpitakse, tuleb hoida koduses õpetuses,

koolis ja peakoolis — et meie õpiks ise mõtlema ja aru saama tööste mõtetest ja õigeid mõtteotsusi tegema; et meie koguks omale teadmisi ja mõistaks neid käsitada, mis eluks tarvis lähewad ehk meie ametiks ehk mis muidu meie waimu wõiwad kõrgendada.

2) et meie tundmused edeneks, et toorus kaoks, et meie tunne õrnemaks, südamelikumaks, hingelisemaks, sügavamaks läheks, et tuimuse, oshawõtmatuse asemele ligimese wastu oshawõtmine ja armastus astuks, et kahjurõõmu asemele astuks tõsine rõõmutundmus ligimese rõõmust, et tõe- ja kõige hea armastus kaswaks, et kõlbluse tundmus kõweneks, südametunnistus teritatud saaks, ka iluduse maitse, iludusest arusaamine ja ta hindamine täieneks.

3) et meie tahtewõim kaswaks, et iseloomu nõrkustest jagu saame, et meie iseenele üle jõuame walitseda, et meie tahtmine kõige pealt ka selle poolest ikka edeneks, et meie ikka enam ja enam head hakkame tahtma, ikka vähem kurja tahame, oma tahtmise hea poole pöörame ja ikka kaugemale kurjast ära taganeme.

Nüüd wõime aru saada, mis juur eba-tõde see on, kui arwatakse, et inimesel ainult mõistuse laiendamist tarwis on, ainult teadmisi. Tah, kui inimese waimuelul ainult mõistusega tegemist oleks, siis saaks ta haritult teadmiste kogumise läbi kodus, koolis, elus inimeste käest ja raamatutest. Aga ka isegi siis ei saaks inimese waim täit edu ilma ujutata.

IV. Uju tähtsus kultura ajaloos.

Waatame lühidalt, kuidas usk inimese waimu elu on edendanud. Kui meie inimesejuo ajaloo peale ta esimesest hakatusest waatame, siis näeme, et usk esimene waimuelu ilmutus on, usuga inimene alles ärkab iseteadwale iseolejale elule, ja saab selle läbi alles selleks, mida meie inimeseks nimetame. Ilma usuta ei ole ükski rahwas iseenele seest kulturat sünnitanud, usk alles annab talle kultura wõimaluse. Kõige esimesed kultura ilmutused on usuliku laadi. Ja kui meie kultura ilmumist ja edenemist uurime, näeme, mis mõju usul ka tema edendamisel on olnud.

Kõige wanemad kultura rahwad, mida meie tunneme, on Egiptlased ja Sumeri rahwas, keda wiimast mõned Soome rahwaste tõugu peawad, — see küsimus ei ole aga täiesti weel ära otsustatud. — Kõige wanem kõrgem kultura ilmutus, mida meie tunneme, oli Egiptlaste kalender. Nad wõtsiwad selle kalendri wististe 4241 aastal enne Kristust tarwitusele ja on ta päikese ja „Sathis“e, s. o. Sirmiuse tähe tõusu järele wälja mõtelnud. Päikesejumalat auustasiwad nad ja Sathis'est arwati sel ajal, et tema, Niiluse jõe wee üle kallaste ajab; nii on siis küll usku algatusel tähelepanemine teritatud ja mõtted kätse pandud, mis wiimaks esimese kalendri lõiwad. Egiptuse ja Sumeri riik ja riigi elu põhjeneb peaaesjalikult usku peal. Uju algatusel ja usku kaitsel on riikline elu kätse pandud. Ka need hiigla ehitused, mille sarnaseid ilmas ei ole, pyramiidid, on surnud kuningate matuse paigad. Mis-pärast neid ehitati? Kas kunsti tarwidus ajas neid ehi-

tama? See, mis neid ehitama ajas, oli kõige pealt usu arwamine, hooletandmine elu eest pärast surma. Need ehitused ühes templite ehitustega on selle aja ehituskunsti kõige suuremad ilmutused ja on tekkinud, nagu näha, usu algatusel. Sellepärast peeti ka kiviheituse rajajaks kuulsat nõia preestrit Imhotep'i (ühes kuninga Zoser'iga); ta olla ühtlasi ka arstimise raamatuid kirjutanud. Ja see on väga wõimalik, sest preester oli ühtlasi nõia-arst. Nii wilets ja sagedasti pöörane kui see arstimine ka oli, on ometigi siin arsti-teaduse algus. Kui meie teaduse seisukohalt selle peale waatame, siis peame neid arstimise tagajärgesid, mis wahel tõesti korda läkijwad, hingelise mõjumisega seletama. Uuemal ajal on hakatud ka selle peale tähelepanemist juhtima, et hinge peale mõjumine ka ihu peale wõib mõjuda, liiategi hingeline wägimõju (Suggestion). Aga ka ebainsu kombetest ja asjadest, mis ka seda hingelist mõju awaldati, on Egiptuses aega mööda tähelepanemine tõusnud ja proowimise läbi on mõne arsti rohu tundmisele saadud.

Templite juures oli wanas Egiptuse ja niisamuti Sumeri riigis kirjutuse koolid. Templis oliwad ka omad kirjad ja ülestähendused, näituseks templi sissetulekute ja wäljaminekute üle, ohwite üle j. n. e., ka oliwad seal kroonikad. Templitest on uuema aja kaewamiste läbi mitmed tahwid, kirjutamise ja rehkendamise harjutustega, grammatika, astronomia õperaamatuid, palweid, nõia sõnu j. n. e. leitud. Kõik see annab usu tähtsusest kultura elus selget tunnistust.

Babilonias mängisid usus tähed suurt osa. Suba

Sumeri rahvas tähendas omas kirjas tähega Jumalat ja arvas, et jumalad taeva küljes ja tähtede peal asuvad. Benuse peal elab, nõnda arvas see rahvas, suur jumalanna, Nanaia (Semiti rahva Istar). Kaldea rahvas jõudis sel põhjal kuni astrologiani ja ka päris täheteaduseni, astronomiani.

Rahva seadlused ja seadused ja kõlblus on usu mõjul välja arenenud ja usu kaitseks on ta kinnitatud. Jumalad kaitsevad seadust, õigust, preestrid annavad seletust, jumalad nõuavad seaduste pidamist — nii võis ja nii on ka see kultura külg usu läbi edenenud.

Ülem luulekunst — drama (näitlus) on usulikkudest etendusest tõusnud. (Kreeklaste juures vist Dionysos'e kultusest). Hymnid, kõige wanem luule, on usu sünnitus. Ülepea on waimulik luule igal pool kõige wanem luule.

Uks harjutas, edendas nii ka mõistust, tõi äratust mõtetele. Üksikud usuarwamised, usu mõjumised aitasiwad inimese waimu edeneda kuni ühisele plaanilikule ilmawaatele, mis alles tõsist teadust võimalikuks teeb. Nii kaugele on jõudnud kõige wanemal ajal egiptlased ja pärast poole näitusets ka Aria rahvas (indogermani tõugu). Et kõige pealt usk neid nii kaugele on aidanud, seda näitab selgeste nende usklike põhi.

Nüüd võis mõistus ilmawaate õigust ja kindlust mõõtma ja katsuma hakata.

Urajooksul tõuseb kreeklaste juures mõttetarkus elusse, mis ajuti ja paiguti usus lahkus oma teesid käib, ühe mõtte-targa juures usule liginedes, teise juures usust kaugemale minnes, mõne juures Jumalat täiesti salates, kuni Plato usule

jäädawa koha mõttetarkuses muretseb. Viimaks liitub neoplatonismuses kreeka mõttetarkus usuga täiesti ühte. Aga kaugemale wana aja kultura jõud enam ei uluta, ta on ära wäsinud, ära raugenud. Ka rahvusline jõud on murtud, kreeklased, roomlased ei ole enam mõõduandwad, nad kaowad ajaloo näitelawalt.

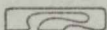
Metsikud, ilma kulturata rahwad tungiwad ette otša. Inimese edenemine ähwardab seisatama jääda, ähwardab tagurpidi minna — kultura hoopis kaduda. Inimese edendajana ja kultura peastjana ilmub aga — ristiusk.

See usk kogub rusude alt kõik, mis eluwõimuline on, oma ümber. Ta hakab oma kaswatuse tööd tegema poolmetsikute rahwaste kallal, ta awab uue kultura, ristiusu kultura. Enne kui paganaid ristiusku wõeti, õpetati ja kaswatati neid ristiusu õpetuses ja ilmawaates. Sellest tõusiwad mitmel pool kuulsad koolid, nagu Aleksandria linnas, kus muude seas Origenes õpetas. Kloostrites tõusiwad koolid. Karl Suure ajal tegi Mainz'i sinod (813) otsuseks: „Igaüks peab omad pojad kooli saatma, kas kloostriisse ehk väljaspoole preestri juure. Kes muud ei saa, peab emakeeles usutunnistuse, Meie Isa, ära õppima. Raamatukogud asutatakse. Walgustajadeks pimedal keskajal tõusewad aegamööda ka kristlikud ülikoolid waimulikkude eestwõttel elusse, nii nimelt 1150 a. Pariisis, 1200 — Oxfordis ja Cambridges, 1348 a. Pragas, 1386 a. Heidelbergis, 1388 a. Kölnis, 1365 a. Wiinis, 1426 a. Löwenis, 1477 a. Mainzis, 1472 a. Trier'is, 1477 a. Tübingenis, 1472 a. Ingolstadtis, 1547 a. Freibergis, 1460 a. Baselis, 1409 a. Leip-

zigis, 1502 a. Wittenbergis, 1506 a. Frankfurtis. Aga katoliku kirikule läks aegamööda usuõpetus ja usu-wägi kaduma, ta wõttis omale ilmaliku isewalitseja laadi. Ta paneb seega usuelu ja ülepea waimuelu kammitssasse, mis teda edasi ei lase.

Kuid Luteruse usu algatusel hakab haridus laiemaks ja sügavamaks minema. Tähelepanemise wäärt on, et see jällegi u s u algatusel sündis. Oli sel ajal küll ilmalikka haritlasi (humanistid), kes hakatuses Luteruse usu wastu sõbralikud oliwad, aga pärast talle selja pöörawad, need ei suutnud seda edenemise tööd mitte teha! Nende kõige tähtsam eestwõtja Erasmus kirjutas ise näituseks kardinal Campegg'ile (1547) kirja: „ma tahan ennemini, et olud jääwad, nagu nad nüüd on, ehk mul mõne asja wastu rääkimist oleks, kui et uued rahutused tõusewad j. n. e.“ ja Leo X.'le (firi 1529): „ma ei ole nii pöörane, et ma midagi Kristuse ülema asemiku wastu julgeksin j. n. e.“ Mida Luteruse usk hariduse tõstmiseks on teinud, näitab ajalugu. Igauks, kes ajalugu tunneb ja oma filmi „Conträrsuggestion'ide“ mõjul ei taha finni panna, peab nägema neid õpetusi ja seda kaswatuft, neid foolisid ja ülifoolisid, katsumisi ja raamatuid, ülepea seda kultura tööd, mis tema läbi ehk tema abiga ehk toetusjega on toime pandud. Ka isegi katoliku kirikule ja katoliku usku maale on ta uut hoogu ja äratuft annud. Meile näitab nüüd wähest, et see kõik oleks ka ilma usuta wõinud tehtud saada, aga nüüd näitab meile see, pärast seda kui usu abil meie nii kaugele oleme saanud, aga kui meie sel ajal oleks olnud, oleks meile selge olnud, et see ilma usuta wõimata oleks olnud. Kes ajalugu mõistab, teab seda.

Möödamannes olgu tähendatud, et meie nüüd nii suurt rõhku paneme „waimu elu“ peale, oleme kõige päält usule wõlgu. Usk on hakanud wahet tegema waimu ja ihu wahel, ja ristiusk on see, kes hinge peale nii wägewasti pilku pööras, et sellest mööda ei saa, ja meie nüüd waimu elust, kuigi wähe muudetud mõttes, alataja räägime.

V. Uju tähtsus mõistuse edendamises praegu.

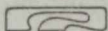
Uga — olgugi, et usk meie mõistust nii on edendanud, meid kulturaliselt tõstnud, nüüd oleme aga wahest nii kangel, et teda enam tarwis ei ole, et ta wahest nüüd ei saagi meile, hariduslikult seisukohalt waadates, kasu tuua? Kuid ilma usuta ei saaks meie waim ka mõistuse poolest praegugi mitte täit edu ja lühidalt sellepärast, et 1) igalühel, kes „juba“ ehk kes „weel“ inimene on, ikkagi kõigepealt seda ühte, mis üle kõige tarwis on, tarwis teada on, ja 2) sellepärast, et on teadmisi, mõisteid ja mõtteid olemas, mida inimene ainult usuelu läbi saab, on mõtete kõrguse ja mõtete kujutuste sügawusi, kuhu inimene ainult usumõtete ja mõttekujutuste najal jõuab, mis meie mõistust isewiisi hariwad ja edendawad. Ristiusk on Europa teaduse ja hariduse isesugustesse rööbastesse juhtinud, mis teda kõrgemale on teisest kulturadest tõstnud, ta on Europa kultura looja. Muudugi, ei pea seda nii mõistma, nagu ei oleks ta muud püüdnudgi, kui aga ilmalikku haridust laiali laotada: usul on oma kõrgem ülesanne, aga selle ülesande täitmine

toob enesega kaasa paremat edu kulturele ja haridusele.

3) Kolmandaks on iga kultura rahwa sees veel suu looduse rahwas, keda ainult usk kulturele avab. Suu on näha, kuidas näituseks mõnes asunduses nõndanimetatud haritlased oma haridusega ühtegi harivat mõju ei suuda avaldada asunikude peale. Siunatakse asunikke, siunatakse haritlasi. Kuid asi on selge: enne peab usk neid kulturele avama. Kui see on sündinud, siis võivad ka ilmalikud hariduse abinõud mõjuda. Sageasti taktistavad siis küll ainult „hariduse edendajad“ nende edu, nimelt kui neil muud „harivat“ mõju ei ole avaldada, kui Jumalat inimeste südametelt riisuda!!

4) Ka kõige kõrgemal kultural, ka kõige suurema haridusega inimesel on usku ka oma mõistuse edendamiseks tarvis; ka kõige suurem teadlane tunneb, ja nimelt kõige paremini, seda piiri, mida tema mõistusele ta organisatsioon ja muud olud panevad, tunneb seda kõikumist sügavust siin ilmas, kus kindlat pinda näha ei ole, millest ta mõistus võiks alati kinni hoida. Kui selle tõttu tal meelegaheitmine peale kippub, kui kõik uurimine ja harimine tühi näitab olema — usk on see müür, mille najale ta ennaft võib toetada, et mitte tühjusse vajuda, usk annab talle kindlust, annab talle julgust, annab jõudu edasi püüda!

5) Usk harib mõistust ka kaudsel teel selle läbi, et ta tundmuist ja tahtmuist harib ja neid pealegi sel mõõdul edendab, nagu seda üksigi teine vägi ei suuda.

VI. Uju tähtsus tundmuste harimises.

Et tundmuste ja tahtmistega harimine mõistuse harimisega käskäes peab käima, kui inimene edeneda tahab, oleme juba näinud. See harimine on peaaegu veel tähtsam, kui mõistuse harimine. Meie peame wäiksema mõistuse haridusega inimest, kellel aga haritud süda on ja kes peenetundeline on, hea ja kindla tahtmisega, kõrgemaks pidama, kui suurema mõistuse haridusega, kes aga toores ja kuritahtline on. Ka seda peame endistest seletustest meelde tuletama, et üksi mõistuse harimine südant ja tahtmist ei hari, ehk ta küll kaudsel teel mõjub, sest need kolm waimukülge on ühenduses, aga kaugeltgi veel mitte tarwilisel määral. Südamet ja tahtmist harimataks jätmise rikub seega edenemise ära, rikub kultuuri ja hariduse ära.

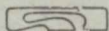
Kuidas haritakse tundmust, tahtmist?

Kui paremad, peenemad, õrnemad, puhtamad, tundmused sinu tundmuste peale mõjuda saavad. Peenetundeline waim, kui sa teda oma peale mõjuda lased, harib. Mida ilmalik haridus kõige pealt tundmuste harimiseks pakkuda saab, on kunst, kõrgete tundmuste sünnitus. Loodus ja waim puutuvad kunstis kokku. Loodus ilma waimuta nii ei mõju. Alles kui ta waimu awaldata, sünnib see. Ja waim omat korda tuleb julle kunstis looduse k a t s u t a w a l (nähtawal, kuuldawal j. n. e., ülepea katsutawal) kujul vastu, selleläbi mõib ta iseäraliselt mõjuda. S. W. Jannsen ütleb „Gesti lauliku“ eeskõnes: „Pauk kosutab südant, peletab mured ja paha mõtted laiali, kergitab käsi, jalgu hea tööle ja teele

ja on kaunis waimuharimise asi." Ja seda ta teeb, seda ta on, on iga kunst. Kirjandusest, luulest, muusikast j. n. e. tulewad paremad tundmused meie sisse, meie kujutame nii mõndagi kehalikult omale filmade ette. Meie näeme inimese hinge, meie õppime elu tundma; meie aimame, kui sügaw walu olla wõib, kui juur rööm. Ta lasseb aimata hinge puudusi, hinge headusi. Ta tahab meid hea poole juhtida, ta harib seega meie tundmusi ja annab meile filmapilguks lahutust elu libeduste surwe alt ja pöörab meie tundmuste woolu õigemale poole. Ja ta õpetab meid mõõtu pidama, oma loomuse sundeid taltsutama, sest mõõdupidamine ja kokkufõla, harmonia, 'on kunsti iseäraldus. Aga sügawamale ta mõju ei ulata. Ta sünnitab enam mõõdamine wa id häid tujusid, pühapäewa meeoleolu, tundmuste joowastusi. Kuid meie elu ei seisja mitte pühapäewadest koos. Kunst saab meile küll kindlat tahtmist näidata, hea tahtmisewäge kujutada, aga ta on selleks liiga nõrk, et meites niisugust tahtmist teoks teha. Suwitaw on selle kohta Goethe tunnistus, kes ise oma kunstiga inimesi, kui arwa mõni teine, on kaswatanud; ta ütleb aga siiski, et ta usuõpetusest „oma terve kõlblise hariduse“ on saanud.

Seda sellest Goethe sõnast wõime arwata, mis usk siin tähendab. Meie ei taha siin sellest rääkida, et kunst usulगतusel on tekkinud; ehituskunst, muusika, waimulikud koorid, luule; waimulikud laulud on igal pool enne ilmalikkusid õusunud; drama, kõigekõrgem kunst, on tõusunud Areekamaal usklike etenduste kooridest; — tuletame ainult meele, mis ta praegu meile tähendab.

Mida kõrgem waim, kes meie peale mõjuda saab, seda sügavam ta mõju. Kristi usus astub kõige kõrgem waim su ligi ja waatab sulle kõige sügavamalt hinge sisse ja annab sulle kõige paremat südant ja meelt. Igawene wägew armastuse waim astub sulle ka katjutawas kujus su hinge ette, Jeesuses Kristuses. Tema näitab sulle alles armastuse wäge ja waimu kindlust ja julgust. Ta kaotab alles tooruse su südamest, ta täidab seda armastuse wäega, mis mitte oma kasu ei otsi, nagu kõik muu armastus. Seda jagab ta sulle mitte muusika healest, mis su kõrwu kostab ja siis ära kajab, mitte luule sõnast, mis tuleb ja läheb, mitte etendusest, mis mõjub ja kaob — waid omast waimust, ta jätab sulle oma waimu. Ja tema teeb ka, mida ükski haridus ei jõua korda saata, ta teeb su tahtmise heaks ja kindlaks, ta teeb ta uueks.

VII. Uju tähtsus tahtmiste harimises.

Haridus peab kõige pealt inimest kasulikuks inimesesoo liikmeks tegema, teda heatahtlikuks tegema. Kuidas see korda võib minna. Pädagogika seletab õigesti — kahel wiisil:

a) harjutamise ja harjumise läbi; b) harimise läbi.

Tahtmise harjutamine ja harjumine koolis on disziplin (kord), riigis — seadus. Meie teame, kui tarwilikud mõlemad inimese edenemise võimaluse alalehoidmiseks on. Taht-

mine saab harjutatud kurja eest ennast hoidma. Aga selle läbi ei saa tahtmine ka seeftpidi tõesti heaks, ei saa inimene veel kõlblikuks. Mii kaua kui seadus sunnib, katsun ma teda täita, on ta langenud, on omavoli! Inimesele on kõigepealt kõblifit ilmawaadet tarwis, talle on seeftpidifit seadust tarwis. Meie aja haribus on mitmed niifugused ilmawaated wälja töötanud. Enamasti igauks neift tähendab mõnda õiget külge ära, aga küftmust rahuloldawalt ära otustada ei jõua nad mitte. Kõige enam tahtmise edenemifit toetab wahest nõnda nimetatud kõblifine idealifmus, kelle tähtsamad efitajad Kant, Fichte, Schleiermacher, Johann Friedrich Herbart on. (Naturalifmufe, utilitarifmufe, evolutionifmufe, ästetizifmufe tahtmise tõstmise tõuke on, ligemalt waadates, enam wähem nõrk) Kanti õpetuse järgi astub wälimise seaduse andwa mõju ja autoriteedi afemele seeftpidifine kõblifuse seadus, kategorifif imperatif, see peab tahtmist muutama. Siitfaadif on kõif joones. Aga kuidas saab see seadus fu tahtmise üle ka tõepooleft walitjufe, et ta näitufeks oma kasu tõiste kasudele ohwerdab? Kõblifise revolutioni läbi, kostab Kant. Kuida see aga sünnib, olla jaldus! Soowitaw olla omale inimese kõblifit wastutust ja ülesannet alatafa meele tuletada, aga kindlaks abiks ta seda ifegi ei pea. Ta arwab, et ükski wälimifine kaswatus seda ei juuda korda saata, et radikalfeft (täeliffeft) kurjast lahti saad. Radikalne kuri on loomufe sund, et kõblifit seadust ainult sedawõrra pidada tahetakfe, kui palju see loomulifkudele meeltele ja kasudele wastu tuleb. Tahtmist on mul küll, aga kus on kordasaatmine?!

U su abi annab fordasaatmist. Ka siin ei tarwitse sellest rääkida, kuidas rahwaste seadused ja seadlused on usu mõjul wälja arenenud ja usu kaitset kinnitatud, sellest oli ju ka warem jutt.

See kõlbluse seadus ripub õhus, mis Jumala sees ei põhjene.

Mis annab mulle kindluse, et see tõesti kõlbluse seadus on, mis mulle antakse, ja mis kindlus on tal, kui Jumalat ei ole. Inimeste pea-aju ja majandusliste rabelemiste sünnitus wähest, mida mitte tarwis tõeks tunnistada ei ole!? Usi on aga hoopis teine, kui Jumal ütleb, et see õige on. Ja et Jumal seda tõesti ütleb, tunnistab ta ligidus, mida ma tunnen. Ja see, kes ütles, kes minu järel käib, see salaku ennast ära, see annab mulle uue tahtmise, selle wäes salgan ma oma tahtmise ära. Ja su tahtmine saab nii uueks, et ja seda nüüd tahad, mida ja enne wihtasid, ja seda wihtad, mida ja enne armastasid. Seda, mida ükski wägi siin ilmas, ei wangimajad ega seltsimajad korda ei saada, seda saadab Kristus toime, keda ja usud. Tema saadab selle kõlblise revolutioni (uueenduse) korda, millest Kant räägib, purustab patutundmises see kurja tahtmise ära. Tema tahtmisele peab su tahtmine ennast üheks andma; ta annab sulle siis pattude andeksandmises uue elu wäe.

See tõstab inimese waimu kõrgemale. Tema jüngril wõib palju olla, wõib wähe olla, aga tal peab ikka nii olema, nagu ei oleks tal, see tähendab, ta peab seeft pidi waba olema paljust ja wähest, mis tal on. See tõstab

inimese waimu kõrgemale, kui nullapinna hariduse abinõuud. Waim, mis mitte siit maailmast ei ole ja siin ilmas ei sure, hakab ta sees edenema, kasvama.

Teadus ei saa seda suurt usu mõju kultura töös salata. Ta tahab seda ainult oma wiisi seletada, näituseks suggestio-niga. Aga selle sõnaga ehk nimega ei ole veel midagi ära seletatud. Sest kõik hingeline mõjumine on wiimaks sugges-tion, mis wägimõjuni tõusta võib. Peaasi on see, kes usus selle hingelise mõju toime paneb ja kuidas seda toime saab panna.

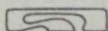
Siit on siis ka usuõpetuse mõju lastekasvatamise peale näha. Selle asemel kõlbluse õpetust panda, on seesama, kui last õhku rippuma panna, selle asemel, et temale kindlat pinda jalgade alla muretseada. Ainult palja kõlbluse sea-dusega ehk elu seadustega õpetust kindlustada on see-sama, mis puuoksa peale rippuma panemine, mida sa ise ära saagid.

Rahwatuks, wärwituks ja wesiiseks jääb kõlbluse õpetus ilma Jumalata. Mis kõlbluse õpetuses tõesti head on, elu nähtused ja lapse edenemisega käsikäes käiwad õpetused ja seletused, seda võib ja seda peabgi usuõpetuses tarwitatama.

Meie tahame, et meie lastele tõsist rõõmu osaks saaks, et neil õiglast jõudu oleks eluwõitlust wõidelda, et nende elu korda lähene siin ilmas ja pärast seda elu. Kes seda omale ja oma rahwa lastele südamest soowib, see ei lähe mitte niisugustest tunnistustest mööda, nagu neid tuhandeid fellefarnaseid on, mida Christian Fürchtegott Gellert tunnis-

tas, kui ta ütles: „Armsjad sõbrad, (et ma otsekohese tunnistuse annan: Ma olen 50 aastat elanud ja mõningaid elurõõmusid maitšnud. Ükski ei ole mulle jäädavam, kestvam, puhtam ja õnnestavam olnud, kui need rõõmud, mida mu süda usu ikkes usu nõudmisel otsis ja leidis. Seda tunnistatan ma oma südametunnistuse ees. Mina olen 50 aastat elanud ja mõningaid eluraskusi kandnud, aga kuski enam walguſt pimeduses, enam jõudu, enam troosti, ja julguſt kannatuses leidnud, kui usu hallitas, seda tunnistatan ma südame tunnistuse ees. Mina olen 50 aastat elanud ja enam kui üks kord surma wärawate ees seisnud, ja olen ära tundnud, et midagi, koguni midagi muud ei aita surma hirmu ära wõita, kui usu jumalik wägi, et miski muu, kui püha usk meie Õnnistegija ja Lunastaja siſse meie hirmunud waimu otſustawa ſammu juures igawikku finnitada, ja kaebtuſt tõſtwat südametunnistust wangistada ei ſuuda. Seda tunnistatan ma kui Jumala ees. Kui teie sõbrast ja koolitajaſt lugu peate, ſiis laſke ſee minuſt lugupidamine eneste juures maſſew olla, eneste peale mõjuda, kui uhke mõiſtuseangelane teile püha kirja õpetuſi halwaks tahab teha, teilt teie pühamat uſku riijuda. Ärgu kunagi ſinu hulgas, kriſtlikkude noortemeeste kogu, ſelle kõige parema raamatu põlgajaid ja pilkajaid leitagu!“ Ja weel üks lauſe, mida Goethe, kes usu üſfikutes õpetuſtes wäga wabamõtteline oli, riſtiuſuſt ütles: „Edenegu peale waimline kultura ikka enam, kaſwagu looduſe teaduſed peale ikka laiemaſ ja ſügawamaſ ja mingi inimeſe waim peale kui taheſ awaraks, riſtiuſu kõrguſeſt ja kõlblieſt kulturast, nagu ſee ewangeliumiſt päiſ-

tab, ei saa ta kunagi kõrgemaks." Sel enam miski püha ei ole, ja sel Jumalat ei ole, sel ei ole järjekindlalt wiimaks tõepoolest misgi püha, see langeb warem ehk hiljem alataja madalamale edenemise algustelt.

VIII. Süüdistused usu vastu.

Uga usu vastu, wõiks ütelda, räägiwad ta warjuküljed — usu hakatusel toored hirmsad ebainsu kombes ja koledused, mis inimeste ohwriteni on ulatanud.

Eks ole ka ristiusu poolest kuskal nõndanimetatud nõidused ja lahkusulisi põletatud ja piinatud, eks ole ka uue-ajal usklike oled hariduse vastu sagedasti külm, halwaks panew ja eks usklike meel ja elu ole küll ka sagedasti wilts ja alatu ja eks usu kätte all tehta mõndagi?!

Erapoolest teaduse seisukohalt peame järgmist silmas pidama, enne kui meie kõige vastu, mis usk on, sõdime:

1) Bagana aja usk oli, nagu usk üleüldse üks waimu-elu külg on, muidugi kulturaga ja selleaegse kultura astmega ühenduses. Need usu koledused oliwad koleda inimese waimusünnitused. Inimese waimu koledused murravad omale ka usu sisse teed ja tulewad ka usu läbi ilmsiks, aga ometigi korraldab usk ka sealgi waimukoledust ja paneb talle teatawad piirid ette.

2) Kui ristiusu nimel koledusi on tehtud, siis peame ometigi kõige pealt järele waatama, kas usk seda käsib, kas

ta seda lubab. Seal ei ole palju tarkust tarwis, et ära näha, et see usk koguni teistfugune on. Sellepärast risti-usu peale kiwa loopida on ülekohtus. See on niisama pöörane, kui tahaksime arsti rohtude vastu sõbida, kui nad kahju teewad, kui sa ise neid õieti ei tarwita. Suure mõistusega saab ka suurt kahju teha; hafad sa aga sellepärast kõike mõistust üleüldse siis hukka mõistma?! Salata ei ole, et usul suur hingeline mõju on, mis wägimõjuni tõuseb. Kui seda pimedast peast märatsedes ärewuses tarwitatakse, siis on temaga seefama lugu, mis iga teise waimu jõuuga, mida kurjasti tarwitatakse, ainult et tema mõju wähest suurem on, kui mõnel teisel waimu-ilmutusel.

3) Kui usklikkude meel ja elu puuduline on, siis tuleb see just usu puudusest, mitte usust.

4) Et usu kätte all alatusi teha saab, ei ole ime. Mis on nii kõrge, et tema kätte all kurja ei tehta?! Mis tehakse näituseks „hariduse“ kätte all?! Kuidas edendawad mõned hariduse sõbrad „haridust“? Muud mõju ei ole näha, kui et Jumalat tahetakse riisuda, ja siis muidugi järgnewad ka selle otjustawa teo tagajärjed! Ja kuidas wõidakse weel usu vastu, misfuguste abinõudega tihti! Kuidas püütakse kirikut ja ta ametnikka eraldada rahwa peale usu mõttes mõjumisest, ja kõik „hariduse“ kätte all! Kuidas wõltsitakse, kuidas moonutatatakse asjaolusid ja tõtt ja õigust! Ja kõik hariduse nimel.

Need „hariduse edendajad“ patustawad andeksandmatal wiisil ka just hariduse vastu!

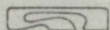
5) Kas on siis ime, kui usklikud umbusklikuks, külmaks hariduse vastu lähewad?

Kui see, mis meid ka omast kohast Jumala, kui kõige hea poole peab juhtima, kui see meid just meelega Jumalast ära kisub — jah siis, — siis seisab ja langeb usklik usu juures ja ei lähe ühtegi sammu selle eba-haridusega!

Alga õnneks on need kirjeldatud „haridusesõbrad“ hariduse waenlased ja nende haridus — hariduse wastand! Sellepärast ei tohi usul hariduse vastu, haridusel usu vastu waenlust ehk sõdimist salaja ehk awalikult olla!

Aeg on selle peale tähelepanemist juhtida, et alalised usu vastu torkimised, awalikud ehk salajad, otsed ehk kaudsed, hariduse ja kultura takistamine on, nii hästi hariduse siisu poolest, kui haridusest osasaajate arwu poolest! Õige hariduse tundemärk on sellepärast, et ta mitte usu vastu, waid usu poolt on.

Ja usklikkude seisukoht peab olema: kui haridus inimest paremaks teeb, teda kõrgemale tõstab, teda heale tööle pöörab, siis wiib ta ju inimest — kas see sellest ikka aru saab ehk mitte — Jumalale ligemale, sellepärast on ta ka Jumalast.

IX. Eesti kultura.

Wiimasel ajal on eestlaste hulgas Eesti haridusline seis enne sakslaste tulemist uurimist leidnud ja järeelmõtle-mist sünnitanud. On arwamist awaldatud, et sakslased

Geesti kulturalist iseiseiswat edenemist on taikistanud. Rahwa hulgas on rahvuslisele kulturalale püüdmise aate juhtivates ringkondades maad wõtmas. Teiselt poolt pilgatakse seda, et see unistus olla ja tähendatakse ishoride peale. Mis kulturalat on need sünnitanud, mis kulturalat saawad nad sünnitada?

Usja ära kaaludes peab wist tõeks tunnistama, et eestlased enne sakslaste siia tulemist täiesti kulturalawõimulised on olnud ja wististe oleks kulturala nende juures edenenu, kui nad wabalt oleks edeneda saanud. Aga nende geografiline seisupait ja selle aja rahwaste liikumised ja olud teewad waba edenemise wõimaluse enam kui kahtlaseks. Ja ilma ristiusuta ei oleks nad kuidagi wiisi kulturalale jõuda wõinud, mida Euroopa kulturalaga wõrrelda wõiks. Nagu kõik waidlused selle üle, mis siis oleks olnud, kui see ja see oleks olnud, tühiised on, nii ka siin! On tarwis nüüd, kus kulturala enam-wähem kättesaadaw on, sellest finni hakata. Ishoridega kõrwupanemine on tühi suurustamise tõendus ja ei tohi meid eksitada. Ishoride kulturaline edenemise wõimalus oli ja on praegu weel tükis teistfugune kui Geesti kodumaa oma.

Juba nende arw ja olemise tingimised annawad nendele muist kulturalise edenemise tingimistest rääkimata — enam asunikude kui pärisrahwa laadi. Geestlastele kättesaadawa kulturala wõimalust ishoride omaga ühe astme peale seadmine on peaaegu niisama mõtlemata tõendus, kui see, kui keegi sellest, et need Saksa asunikud, keda walitus (juba Rootsi walitus, siis Wene walitus) raha eest ja nendele pealegi

kõiksugu eesõigusi andes — ammu aja eest kultura tõstmiseks Ingerimaale tõi, — praegu ühtegi kulturalist mõju oma ümbruskonna, veel vähem Ingerimaa peale ei ole avaldanud, kui sellest uüüd järeldada tahaks, et sakslased mitte kulturawõimulised ei ole!

Digem oleks olnud eestlasi Soomemaa soomlastega võrrelda. Aga selle sõrdluse järeldus ei oleks sõrdlejal mitte soowitaw olnud. Kellegile rahwale kulturawõimulust ta r a h w u s e pärast eitada, on ülepea ettewaatamata juba teaduse seisukohast. Kultura monopoli ühele rahwale anda tahta, tähendab kulturast walesti aru saada ja annab tunnistust kultura puudusest.

Praeguse aja kõigekõrgemad kultura esitajad ei ole ometigi kultura r a j a j a d olnud, selles mõttes, et nad ise enestest seest, ilma teiste mõjudeta ja abita on kultura sünnitajad. Minus indogermani rahwa tõug, kes enam-vähem enese läbi ja enese seest wanal ajal kulturele jõudis, on Aria-rahwas, kelle järeltulijad India ja Persia (Irania) rahwas on. Aga ka nende juures ei ole see wist mitte ilma kultura mõjudeta wäljastpoolt sündinud. Juba Sumeri-Akkadi rahwa maa ligidus paneb seda arwama. Euroopal on enne indogermanlasi oma kultura olnud. Europa kultura on 4000 a. ümber enne Kristust (Brantsusemaa Magdalenien-kultura oli isegi 15000 a. ümber enne Kristust, aga see kultura on äkki arusaamata wiisil otsa saanud), indogermanlased tuliwad aga mõne õpetlase arwamise järele teisel aastatuhandel Europasse ja on siinse kultura omale omandanud ja selle siis sellele kõrgusele edenenu, mil ta praegu

on, mis läbi jelle rahwa tõuu tähtsus kulturaaajaloost muidugi ei wõi kunagi kustuda.

Kreeklased, kes omal ajal indogermanlastest kõige kõrgemal hariduse poolest seisiwad, tuliwad teisel aasta tuhandal enne Kristust Balkani poolsaarele. Siin leidsiwad nad kõrge Troja ja Kreeta kultura mõjud ees, mille peale Sumeri ja Egiptuse kultura ka omatorda oliwad mõjunud, ja edendasiwad siis seda kulturalat. Aga Troja ja Kreeta kultura ei ole mitte indogermanlaste sünnitus. Kreeklaste mõjul tõusis Rooma kultura, sealt sai kultura mõjusid ristiusu kaswatusel Prantsusemaa, Saksamaa j. n. e.

Meie näeme, kui wähe kultura monopoli õigust ühel rahwal üksikult on. Ja kui meie kõigewanemate meile tuntud kulturade sündimist ja kaswamist waatleme, peame ka seda ära tundma, et rahwa rahwusline kulturaline wõim üksi weel mitte kulturasyunnitaja ja edendaja ei ole. Egiptusest ja Sinearist (kus Sufneri rahwas elas) näeme, kui tähtis geografiline seisupaik on kultura sündimisele ja edenemisele. Siis on tähtis rahwa ajaloolik elu: ka mitu germani tõugu rahwast on aastasadafid tarretama jäänud, kuni ajaloolik eluwool nad enesega kiskus.

Sellepärast on ülepea raske ehk kardetaw ühele rahwale kulturalat üksi rahwa kulturalise wõimu puudumise pärast kätte saamataks tunnistada. Enese sees ei saa mitte iga rahwas ilma teiste mõjuta kulturalat sünnitada, küll aga kultura mõjul, kui see aga tugew küllalt on ja kui geografilised ja ajaloolised olud ei takista.

Rõigest jellest peaks selge olema, et ka Eesti rahval täis õigus kultura peale on, ehk kultural Eesti rahwa peale.

Ei peaks see ometigi mitte õnnestama, peaks rahwas kui rahwas, kellel oma kultura on, kaduma, siis, siis ei lange süü mitte ainult eestlaste eneste peale ja muude elu ja olu ja aja tingimiste ja sündmuste peale, mis võiksid juhtuda, vaid wahest kõige pealt nende peale, kes ajaloo ees meie kultura-toojad tahawad olla. Nende oma kultura ja kulturalise mõjumise on siis ajalugu puudulikult tunnistanud.

Kõige pealt aga ärgu sündigu seda, et Eesti rahwa üle tema oma süü pärast ajalugu ja ajaloo Suhtija lühikesse, aga walusama otsuse teeks: mené, mené, tekél upharsin.

See otsus ei wõi aga tulemata jääda, kui rahwas omas kultura ujule maad ei tahaks anda, kui meie hariduse edendajad tarwilikuma hariduse faktori hariduse eeskawast hariduse puudusel wälja jätawad!

U s k ja h a r i d u s käigu käsikäes.

31541

1.01

208f